

SANAT ve BASKICI YÖNETİMLER

Erendiz Atasü

Sanat, insan soyunun güzellik ve uyum ihtiyacından doğdu. En eski sanat kollarından olan müzik ve şiirin, ‘‘hasat türküleri’’nden köken aldığı, bilindiği üzere, genel kabul görmüş bir açıklamadır. Biz biraz daha geriye bakıp, kökeni anneyle çocuk arasındaki bağlardan birine, ‘‘ninni’’ye dayandırabilir miyiz? Böylece sanatın, emek ve imece kavramları ve ‘‘dertleri zevk edinme’’ ile olduğu kadar, içli duygular, bedensel bütünleşmeler, uyku, rüya ve bilinçaltı ile olan ilişkilerine de ulaşabilir miyiz?

Sanattaki uyum, hem sanatçı ve uğraşı arasında, hem sanat yapıtının parçaları ile bütünselliği arasında, hem de sanat yapıtı ile alımlayıcısı arasında kurulan uyumdur; ve aynı anda alımlayan birden fazla kişi varsa – örneğin konser dinleyicileri – bu kişiler arasında kendiliğinden oluşan uyumdur; tıpkı hep birlikte türkü söyleyerek hasat kaldıran toprak emekçilerinin paylaştıkları uyum gibi.

Sanat, sanatçının açısından, gündelik konuşma diliyle ifadelendirilmesi güç ya da imkansız olanı, sözel, görsel, sessel imgeler aracılığıyla, doğrudan alımlayıcının iç dünyasına gönderebilmektir.

Sanatçı olabilmek bir yaratılış ya da yetenek meselesi. Sanatçı, iradesi dışında zihninde imgeler oluşturan ve bu imgelere somut bir biçim verip, onları kendi bedeninin dışında var edemedikçe iç huzuruna kavuşamayan kişidir. Yeteneğin tek başına bir anlam ifade etmediğini vurgulamak gerekir. Aydınlanma devrimine 250 yıl geç kalmış ülkemizde, ortam ve eğitim yetersizliği yüzünden yeteneği güdük kalmış, hatta hiç keşfedilemeden bu dünyadan geçip gitmiş binlerce insanımızı düşünmek hep içimi sızlatmıştır. Bugünkü 4+4+4 eğitim fukaralığında, bundan böyle Toros dağlarından bir Yaşar Kemal, ıssızlaşmış köylerimizden bir ressam Balaban yetiştirme olasılıklarımızı da yitirdiğimizi görmek, o kadar, o kadar acı ki...

Baskıcı yönetimler niye sanata ve sanatçıya cephe alıyor? Niçin kendi güdümlerindeki ‘‘sanat’’ olamayan bir sözde sanatı yaratmak için çırpınıyor? Sanatçı siyasi açıdan bu kadar tehlikeli bir insan mı? O sanatçı ki -evet yaratma

sürecinde sıra dışı bir insandır- ama diğer açılardan her hangi bir kişidir; üstelik her sanatçıda değilse de demografik bir topluluk olarak sanatçılarda sıklıkla rastlanan megalmani, ben-merkezcilik, kıskançlık, yalnızlığa düşkünlük gibi, kişinin politik gruplarda erimesine pek de olanak tanımayacak olumsuz huylarla donanmış olması güçlü bir ihtimaldir!

Kitleye hitabeden şiir ve tiyatro dışında – örneğin topluluğa yüksek sesle okunan politik şiir ya da Brecht tiyatrosu benzeri politik oyunlar- bireyin yalnızlığında alımlanan, onun iç dünyasına seslenen sanat eserleri – bir resim, bir öykü, hatta sinema- kısa vadede kitlesel sonuçlar doğurabilme gücünden yoksundur! “Sanat dünyayı değiştirir” ifadesi, elbette doğruluk payı içerse de bu bağlamda hayli abartılmış bir söylemdir. Değişen hayatın ve değişen teknolojinin sanatı değiştirdiği daha gerçekçi bir gözlemdir. Öyleyse diktatör ve hampaları sanattan ne istemektedirler?

Yanıt sanatın doğasındansa, diktatörün doğası ile ilgilidir. Baskı yönetimi, buyruğundaki kitlelerin kendi kurguladığı politik ve tarihsel söylem içine hapsolmasını; kitleleri oluşturan bireylerin iç dünyalarının ise dar ve bir örnek olmasını ve öyle kalmasını ister. Yönetimini sürdürebilmesi bu koşullara bağlıdır. İç dünyaları geniş ve değişken bireylerden oluşmuş topluluklar diktatörün güttüğü süre olmayacaklardır. İşte tam da bu noktada, sanat baskıcı rejimle çatışacaktır:

Eskiler, üç türlü “bilmek” var derlermiş. *Aynen* (görerek, tanık olarak) bilmek; *ilmen* (okuyup öğrenerek) bilmek; ve *yakinen* bilmek, yani başına gelerek öğrenmek. Sanatın en büyük gücü, seslendiği kişinin zihnine, duygu dünyasına, çağrışım gücüne, anılarına ve hayal gücüne doğrudan ilettiği imgelerle, o kişiyi yaşamadığı bir hayat deneyimine başından geçmişçesine yaklaştırabilmesidir. Özellikle roman, öykü, tiyatro ve sinema bu alanda gerçekten etkili olabilir. Sürekli bir edebiyat okurunun geniş bir iç dünyası, olgun duyguları, gelişmiş bir düşünme yetisi vardır. İyi bir edebiyat okuru soru sormasını bilen kişidir.

Sanat özellikle edebiyat, etkilediği bireyler aracılığıyla baskı yönetimlerine rastgele bir bakışla fark edilmeyen derin bir toplumsal karşıtlık inşa eder. Gerçek bir yazar yüzeydeki aldatıcı cilayı kazıyıp asıl gerçeğe ulaşabilendir ve işte bu nedenle özellikle edebiyat bir toplumun hem belleği, hem vicdanı hem kimliğidir. Orta öğrenimde edinilmiş tarih bilgileri unutulabilir; ama, Nazım Hikmet’in, Hasan İzzettin Dinamo’nun, Samim Kocagöz’ün, Kemal Tahir’in,

Attila İlhan'ın kaleminden Kurtuluş Savaşımızı okuyan kişi, gereksiz kimlik bunalımlarına düşmez. Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıca'daki Eniştemiz* adlı kısa romanı, yazılışından yıllar sonra bile okurun, Abdülhamit istibdadını iliklerinde duymasına yol açar. Halide Edip'in *Sinelklibakkal*'ı Müslümanlığın güler yüzlü yorumuyla, softalığın, bağınazlığın, yobazlığın kesin çelişkisini beynimize çizer. Orhan Kemal'in anlattığı 1930'lar Çukurovası, aydınlanma ve sanayileşme atılımımızı borçlu olduğumuz Cumhuriyetimizin, adaletli bir tohum yolunda yürüyecek hayli mesafesi olduğunu ortaya serer. Evet, edebiyat, bir toplumun kimliği, belleği ve vicdanıdır. Edebiyat okuru bol olan toplum, baskı yönetiminin örmek istediği çuvala ne girer ne de sığar.

Bağnaz dinciliği baskı kurma aracı olarak kullanan bizdeki yönetim anlayışlarının, sanat ile başka bir çelişki yaşamaları söz konusudur. Gelenekçi olduklarını var sayan, ama tarihimizin büyük eserlerine de yakınlık duyamayan bu anlayışın takipçileri arasından gerçek sanatçı çıkmamakta, çıkamamaktadır. Bu verimsizliğin kanımca üç ana sebebi vardır. Bunlardan ilki toplumsal yapı ile ilgilidir diye düşünüyorum. Doğu sanatı, çok tanrılı ya da tanrısız (Budist) Uzak Doğudan Müslüman Orta Doğuya kadar, zamanında elbette büyük eserler vermiştir. Ancak, sanatsal yaratıcılık, toplumsal çelişkilere çarpa çarpa canı yanan yaratıcı bireylere yaratma özgürlüğünün tanındığı ortamlarda gelişir. Bu bağlamda değişime açık Batı kültürlerinde sanat –deyim yerindeyse- kendi kendini döller; yeni akımlar, yeni biçimler, yeni türler çıkar ortaya. Oysa, tüm Doğu kültürleri çelişkileri bastırarak susturmayı hedeflemiş; bu sinme haline de *uyum ve saygı* adını vermiştir. Sanat, uyum arayışıdır, dedik. Uyumsuzlukların varlığı kabul edilebilmelidir ki, uyum arayışı başlayabilsin. Uyumsuzlukların, baskı ya da toplumsal beyin yıkama yöntemleriyle görünmez kılındığı ortamlarda, kim neyi arayabilir? Böylece yüzyıllar birbiri peşi sıra yuvarlanırken Doğu sanatı, usta çırak ilişkisinin kaçınılmaz yinelemeciliğine düşüp özgünlükten uzaklaşmıştır. İşte o nedenledir ki, Doğu sanatının çıkmazını gören Cumhuriyet, sanatımıza batılı bir aş yapma gereğini duymuş ve bu aş sayesinde Türk sanatı bugünkü düzeyine ulaşmıştır.

İkinci sebep, Uzak Doğu için değil, Orta Doğu için geçerlidir ve dinin yorumlanmasıyla bağlantılıdır. Sanat, *insanla* ilgilidir. Geleneksel görsel sanatımızda, minyatürler hariç tutulursa, dini sebeplerle insan yoktur. Portre ve heykel Orta Doğulu Müslüman halklarının tümüne yabancısıdır. Kuşkusuz ulu bir söz söyleme hazinesi olan Divan Şiirimizde, insana ait duygular elbette vardır

ama, tüm kişilik yapısıyla bir insanın incelenip anlatılması diye bir olay yoktur. İnsana bu uzak duruş, geleneğimizdeki söz sanatlarını da görsel sanatları da süslemeciliğe itmiştir. Süslemeciliğin yüce örnekleri tarihte verilmiştir; ama bugünün dünyasını gerek ifadelendirmekte, gerek günümüz insanına seslenmekte süslemecilik yetersiz kalmaktadır. Ayrıca eski zaman ustalarının alçakgönüllü sabrı günümüzün hırslı insanlarında var mıdır?

Üçüncü sebep , inanmanın yapısıyla ilgilidir. Bireyin yüreğindeki inanç, tek başına yaratıcı etkinliğe engel değildir; hatta bazen destektir. Dünya sanat tarihi, tanrıtanımaz olanlar kadar, imanlı büyük yaratıcılar da görmüştür. Bizim kültürümüzdeki Alevi semahları ve Mevlevi müziği dinin yaratıcılığa olumlu katkısının örnekleridir. Ancak bağnaz inancın bireyin aklını ve duygularını adeta tutuklayan cenderesi, yaratıcı soluğa izin vermez. Bu cenderede soluk alamayan ama durumunu da teşhis edemeyen ya da etmek istemeyen bağnaz yönetici, doğal ki, sanattan ve sanatçıdan hepten nefret edecektir. Türkiye'nin bütün yaratıcı sanatçıları kahredilse de, dinci yobazlığın kıraç toprağında sanat yeşermeyecek ama belki bu kesime kendi yetersizliğini anımsatacak örnekler artık bulunmayacaktır.

Dini duyguların katıldığı bir sanat yaratmayı arzulayanların önündeki tek yol, *Sineklibakkal* romanında Halide Edip'in dile getirmekten kaçındığı kapışmanın yaşanmasıdır; elbette kazanan tarafın sevgi ve hoşgörü ikliminde inananlar olması koşuluyla! Halide Edip romanında, insan sevgisini içeren inancıyla Vehbi dedeyi ve hayata düşman körlüğüyle bağnaz imam İlhami'yi değil bir hesaplaşmaya sokmak, karşı karşıya getirmekten bile kaçınmış, bize böyle tiplerin mevcudiyetini anımsatmakla yetinmiştir; her halde yazarın aşırı iyimser ümidi, İlhamilerin kendiliklerinden Vehbi dedelerin yoluna girmeleridir... Kurtların kitlesel olarak kuzulaşması dünya tarihinde görülmüş bir şey değildir. İlhamiler şiddete bu denli yakın dururken, Türkiye'nin, dini kimliğini öne alan kitleleri böyle bir hesaplaşmaya hazır mıdır?

Değil ise, o zaman bütün arzular ve zulümler sonuçsuz kalacaktır. Kıraç arazide gül fidanı kendiliğinden bitmeyecek, ama akılları ve duyguları özgür olan ve insan denen varlığın iç yüzüne bakmaktan korkmayan kişiler, son nefeslerine kadar yaratmaya devam edeceklerdir.